

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ETNOLOGIJU I KULTURNU ANTROPOLOGIJU

**USPOREDBA KULTURNIH I DRUŠTVENIH KRETANJA U «POSTSOCIJALIZMU» U
HRVATSKOJ I ZEMLJAMA BIVŠEG ISTOČNOG BLOKA**

Diplomski rad

Mentor: dr.sc.Tomislav Pletenac

Student: Siniša Radan

ZAGREB, 2015

IZJAVA O AUTORSTVU

Izjavljujem pod punom moralnom odgovornošću da sam diplomski rad USPOREDBA KULTURNIH I DRUŠTVENIH KRETANJA U «POSTSOCIJALIZMU» U HRVATSKOJ I ZEMLJAMA BIVŠEG ISTOČNOG BLOKA izradio potpuno samostalno uz stručno vodstvo mentora Tomislava Pletenca. Svi podaci navedeni u radu su istiniti i prikupljeni u skladu s etičkim standardom struke. Rad je pisan u duhu dobre akademske prakse koja izričito podržava nepovredivost autorskoga prava te ispravno citiranje i referenciranje radova drugih autora.

Potpis studenta

SADRŽAJ

1. UVOD.....	4-5
2. TERMINI «POSTSOCIJALIZAM» I «ISTOČNI BLOK».....	6-7
3. RASPAD SOCIJALISTIČKIH DRŽAVA U EUROPI.....	8-9
4. NACIONALIZAM I POVIJESNO NASLJEĐE.....	10-12
5. EKONOMSKI KONTEKST.....	13-15
6. JEZIK.....	16-17
7. MEDIJI, SPORT I KULTURA.....	18-19
8. RELIGIJA I NACIONALNI IDENTITET.....	20-22
9. ZAKLJUČAK.....	23-24
10. POPIS KORIŠTENE LITERATURE.....	25-29
11. SAŽETAK.....	30

1. UVOD

Ukoliko bi se u nekoliko rečenica htjelo navesti najvažnije događaje minulog stoljeća tema socijalizma bi svakako, uz nacistički pokret i Drugi svjetski rat, bila jedna od najvažnijih. Nacizam i socijalizam su označili čitavo dvadeseto stoljeće, ne samo u političkom pogledu. Promatranje tih dvaju sustava isključivo kroz političku ili ekonomsku leću bilo bi zaista omeđujuće jer je riječ o pojavama koje su utjecale na sve ili gotovo sve sfere društva. I kako se nakon 1945. godine Europa i svijet bave proučavanjem propalih totalitarnih režima na globalnu pozornicu stupa novi sistem koji će nakon pada Berlinskog zida i dalje puniti stranice knjiga i zaokupljati znanstvenike i laike, nove naraštaje i «živuće svjedoke». Izučavanje i razmatranje danas već bivših sistema nikako ne bi trebalo nalikovati istraživanjima o primjerice izumrlim vrstama, već na nekad živi organizam koji zasigurno nije potpuno nestao, nego je u nekim aspektima samo promijenio načine djelovanja, ostavio posljedice koje ne samo da određuju našu sadašnjost nego i budućnost. Poznata izreka o povijesti kao učiteljici života i u ovom slučaju se može pokazati kao istinita pa se promatranjem bivših režima može uočiti njihova ostavština koja će i nadalje imati utjecaj na društvo i politiku. Društvo, kako nakon pada nacizma, tako ni nakon pada Berlinskog zida zasigurno nije preko noći postalo *tabula rasa* pa samim time nije ni moguće da se počinju u njemu pojavljivati elementarni oblici političkog života, već je prošlost izvor novih strategija i koncepcija.

Iz svega navedenog, razumljivo je zašto i dvadeset pet godina nakon njegovog sloma na području Europe socijalizam i dalje zaokuplja pažnju istraživača i znanstvenika. Rasprave o socijalizmu i njegovom slomu prisutne su i u medijskom i javnom diskursu. Moglo bi se reći da one ne jenjavaju – snovi i obećanja o visokom standardu u okršaju s realnim problemima ponovno aktualiziraju taj period, a razvoj novih okolnosti i kronološki odmak daju recentnim istraživanjima jednu novu dimenziju i mogućnost komparacije.

Komparacijom raznih podataka iz više istočnoeuropskih zemalja bit će dan uvid u sam intenzitet tih promjena, kao i smjer u kojem se one odvijaju. Postavlja se pitanje da li socijalističko naslijeđe determinira i u kojoj mjeri period koji dolazi nakon sloma socijalizma. Iako među novonastalim državama ima sličnosti one zasigurno nisu jedna homogena masa, već je cilj pronaći njihove sličnosti i razlike koje su karakteristične za promatrane države. Cilj je uočiti i manifestacije koje su nastale prilikom prijelaza iz jednog sistema u drugi. U čemu se vidi socijalističko naslijeđe? Da li je do smjene vlasti zaista došlo? Pitanja koja se mogu postaviti je mnogo, a odgovori u takvim situacijama nisu nikada apsolutni. U ovom istraživanju, koje nije isključivo istraživanje prošlosti ili

sadašnjosti, prvenstveno će se uz pomoć znanstvene i periodičke literature pokušati ukazati na promjene koje su se dogodile u Hrvatskoj i na području Istočne Europe nakon pada socijalističkog društvenog uređenja te koje su i nakon sloma socijalizma imale bitnu ulogu u politici, kulturi, ekonomiji te drugim društvenim sferama.

2. TERMINI «POSTSOCIJALIZAM» I «ISTOČNI BLOK»

Često se u literaturi nalaze pojmovi «postsocijalizam» i «postkomunizam» kao sinonimi. Ne ulazeći u dublju analizu, smatramo da je ovaj potonji ipak pogrešan ukoliko govorimo o devedesetim godinama prošlog stoljeća i o zemljama poput Hrvatske, Rusije ili primjerice Mađarske. Postkomunizam kao termin držim manjkavim jer sam «komunizam» u promatranim državama nije dosegnut, već je to vremensko razdoblje obilježeno socijalizmom, prijelaznom fazom te bi također mogao biti označen kao «period tranzicije», ali ne ka kapitalizmu već komunizmu. Postsocijalizam smatramo razdobljem koje je uslijedilo nakon kolapsa država sa socijalističkim uređenjem te sve promjene koje su se javile kao posljedica istog. Te posljedice koje su se dogodile imale su ili imaju utjecaj na cijeli svijet pa tako i za SAD možemo govoriti da se nalazi u postsocijalizmu iako nije baštiniio taj politički sustav. Dakle, shvaćanje postsocijalizma kao kronološke odrednice zajedničke cijelom svijetu, a ne samo bivšim socijalističkim zemljama, mora biti naglašeno jer se u javnosti nailazi na pretpostavku kako zemlja koja nije bila socijalistički uređena, ne može ni biti u postsocijalizmu. Ovu teoriju držim manjkavom jer postsocijalizam jest svojevrsna promjena paradigme, kako na Istoku tako i na Zapadu. To je vidljivo, primjerice, i po pitanju Hladnog rata koji se okončao slomom socijalističkih zemalja. Zapadne zemlje se također nalaze u novoj situaciji uzrokovanoj slomom socijalizma u Istočnoj Europi te je i njihova vanjska politika, kao što to govori i sam pridjev «vanjska», uvijek usmjerena na drugog, drugu državu, drugi vojni savez i sl. Samim time ona ovisi o drugom te se usporedno s drugim i mijenja pa se može reći da nakon sloma socijalizma zapadne zemlje imaju drugačije prioritete i zadatke od prethodnih. Problem je uhvatiti i prepoznati odlučujući trenutak koji bi mogao označiti početak promjena u svim sferama društva. Ukoliko se govori o slomu socijalizma, taj odlučujući trenutak se podudara s padom Berlinskog zida te bi se on mogao uzeti kao opća kronološka odrednica, ali ukoliko tražimo precizniji početak tog novog stanja kod novonastalih država držim da se on razlikuje od slučaja do slučaja. No, može se svakako reći da se promjene karakteristične za razdoblje postsocijalizma mogu primijetiti i prije službenog pada socijalizma i Berlinskog zida.

Često se može čuti i pojam «razdoblje tranzicije» koji sam po sebi nije pogrešan, ali ipak je vremenski omeđen i samo je dio povijesne etape koja se u ovom radu obrađuje. Pojam «tranzicija» je subordiniran pojmu «postsocijalizam» te označava samo onaj segment promjena prilikom prelaska iz socijalističkih u kapitalističko uređenje. Pojam «tranzicija» se u javnosti najčešće upotrebljava za označavanje društvenih događaja nakon pada Berlinskog zida, ali također doživljava i kritike, poglavito po pitanju njezine krajnje svrhe koja označuje prijelazno stanje od

socijalizma prema demokraciji (Kolanović 2013:13).

Četrnaest europskih država u razdoblju od 1989. do 1993. proglašava svoju neovisnost¹, a sve su one već postojale unutar socijalističkih federacija. Ipak, one se mogu smatrati novim državnim entitetima koji su nastali kao produkt sloma. U Istočni blok spadaju sve one zemlje Istočne Europe koje su imale socijalističko uređenje do kraja osamdesetih ili početka devedesetih godina prošlog stoljeća. «Istočna Europa» označuje jedan pojam koji spaja petnaestak zemalja koje su povezane svojom prošlošću, a donekle i budućnošću, i koje velikim dijelom iz njega žele makar simbolički pobjeći. Sovjetski utjecaj je jedan od glavnih kriterija za pripadnost pojmu «Istočni blok» te će se, bez ulaženja u povijesne rasprave o sovjetskom utjecaju, Jugoslaviju izuzeti iz te teritorijalno-političke odrednice i svrstati u poseban položaj.

---

¹ Bjelorusija, BiH, Češka, Estonija, Hrvatska, Latvija, Litva, Makedonija, Moldavija, Ruska federacija, Slovačka, Slovenija, Jugoslavija te Ukrajina.

3. RASPAD SOCIJALISTIČKIH DRŽAVA U EUROPI

Zajedničko svim novonastalim državama je da su bile dijelom jednog od tri imperija: ruskog, austrougarskog ili osmanskog te su oblikovane vanjskim utjecajem. Imperiji nisu mogli efikasno udovoljiti zahtjevima naroda za pravednom organizacijom teritorija (Švob-Đokić 2000:61). Razdoblje Prvog i Drugog svjetskog rata je od iznimnog značaja za samostalnost mnogih država Istočnog bloka. Ne samo zbog po prvi puta stečene samostalnosti, veći i zbog izuzetno velike «razmjene» teritorija sa susjednim državama. Socijalistički sustav bio je zastupljen u tri federacije: Jugoslaviji, SSSR-u i Čehoslovačkoj. Komunistički režimi nakon devedesetih, osim u slučaju Jugoslavije, raspadaju se mirnim putem. Pod mirnim putem se podrazumijeva kapitulacija vlade (Čehoslovačka) te slučajevi u kojima vlada nije kapitulirala, ali je postignut kompromis (Poljska) ili su održani izbori kao što pokazuju slučajevi Albanije, Bugarske, Rumunjske i Mađarske (Stark, Brust 1998: 18). Govoreći o SSSR-u, može se reći da je prvi puta u povijesti jedna velesila šaptom sišla s pozornice – nije bila poražena, ni oborena, štoviše, kolabirala je u doba dubokog mira u Europi i svijetu (Koennen 2011:9).

Sam način prijelaza iz totalitarizma u demokratsko društvo može se dogoditi «kompromisnim načinom» kojim se omogućuje onima koji su sudjelovali u političkom životu u prethodnom režimu da se prilagode novonastalim uvjetima na način da opet preuzmu vodeće uloge ili tzv. «ispaštanjem zbog kolaboracije» o čemu govorimo kad se predstavnicima bivšeg sistema ne dopušta prilagodba novonastalim uvjetima (vidi Kuvačić 1997:23). Postoji mišljenje da je iz perspektive razvoja demokratske vlasti način potpunog odstranjivanja bivših vođa perspektivniji jer se lakše utire put za razvoj novih odnosa (ibid.), no to nije bio slučaj u državama Srednje i Istočne Europe nakon pada komunizma. Naravno, dio bivše političke nomenklature se povukao, ali ipak nije došlo do potpune smjene vlasti.

Ako se povuče paralela između pada komunizma u Europi te poraza nacizma u Njemačkoj 1945. vidljivo je da u potonjem slučaju dolazi do denacifikacije – smjene vlasti, ali i početka novog pogleda na nacizam te na događaje u tom periodu. Zatiru se elementi starog sustava, nacistički zločini osuđuju, a političke garniture mijenjanju. Štoviše, vođe Reicha izvršavaju samoubojstvo, bježe iz zemlje ili im se sudi. Kako se ta «dekomunizacija» ne događa u potpunosti u mjeri Istočnog bloka po pitanju smjene stare i izbora nove vlasti i suočavanje s prošlošću je teže u postsocijalizmu nego u postnacističkom periodu.

Vidljivo je da često politička moć ostaje u rukama dojučerašnjih partijskih članova koji prihvaćanjem nove ideologije ostaju na vlasti. Primjera u hrvatskoj politici ima mnogo – od Josipa Manolića, Franje Tuđmana i drugih. Iz partije se u HDZ samo 1989. godine slijeva 27 tisuća članova, a nakon pobjede na prvim izborima još dodatnih 70 tisuća prelazi u redove vladajuće stranke (Pickering, Baskin 2008:528). Bivši komunisti igraju ulogu zagriženih nacionalista i u drugim državama Istočnog bloka. U Češkoj bivši komunistički cenzor Miroslav Sládek napada političare zbog političke prošlosti, a u Rumunjskoj ekstremnoj nacionalističkoj stranci najveći broj čine bivši komunisti (vidi Kenney 2007: 63-64). Može se reći da su u skoro svim bivšim postsovjetskim republikama u prvo vrijeme novi vođe bili iz starih vladarskih klanova, a bivši komunisti se dobro snalaze na novom terenu te formiraju nove vlade (Koennen 2011: 181). Prema potrebi se stari kadrovi mogu preobraziti u autokrate, demokrate, novokrštene liberalne, kršćanske obraćenike, pacifiste i teroriste, tehnostrate bez ideologije te fundamentaliste svih vjera.(ibid.: 12)

Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije iz 1974. godine, ponajviše njegov uvodni dio sa osnovnim načelima, poslužio je Hrvatskoj kao pravni temelj stjecanja samostalnosti.

Narodi Jugoslavije, polazeći od prava svakog naroda na samoopredjeljenje, uključujući i pravo na otcepljenje, na osnovu svoje slobodno izražene volje u zajedničkoj borbi svih naroda i narodnosti u narodnooslobodilačkom ratu i socijalističkoj revoluciji, a u skladu sa svojim povijesnim težnjama, svjesni da je dalje učvršćivanje njihovog bratstva i jedinstva u zajedničkom interesu, zajedno sa narodnostima sa kojima žive, ujedinili su se u saveznu republiku slobodnih i ravnopravnih naroda i narodnosti i stvorili socijalističku federativnu zajednicu radnih ljudi — Socijalističku Federativnu Republiku Jugoslaviju...

Također, valja navesti i odredbe članaka 245. te 247. koje svakoj narodnosti jamče prava na izražavanje svoje kulture, jezika i pisma te ističu ravnopravnost naroda (ibid.:3/1/čl. 245,čl. 247). Estonija, Latvija i Litva svoju samostalnost temelje na činjenici da su u prošlosti bile neovisne države pa se za razliku od Hrvatske u kojoj se istražuju kulturne veze sa zapadnim svijetom, i to prvenstveno sa Austrijom i Njemačkom, baltičke države inzistiraju na svojem, za razliku od ostatka Sovjetskog saveza, protestantskom naslijeđu te vezama sa Finskom, Danskom i Švedskom. Javlja se građanski karakter otpora rusifikaciji te se rađa «pijevana revolucija», utemeljenja na afirmaciji vlastite kulture (Kuvačić 1997:31)

4. NACIONALIZAM I POVIJESNO NASLJEĐE

Nacionalizam postupno zamjenjuje klasnu ideologiju te pripadnost određenoj naciji donosi identitet, uvjerenja i političku moć koju je u komunizmu donosila pripadnost određenim klasama. Pod time se prvenstveno misli na partijsku elitu koju zamjenjuju političari koji podržavaju nacionalizam. Kako je već naglašeno, često su upravo nacionalisti dolazili iz partijskih kadrova pa nije najprikladnije govoriti o smjeni političara. Bolji izraz bi možda bio smjena uvjerenja.

Shvaćanje nacije kao političke zajednice u Europi dovodi do nastanka novih država, ali i do manjka tolerancije prema manjinama te se razvija sustav koji se temelji na etničkoj pripadnosti (Švob-Đokić 2000:70-71). Nacionalizam postaje jedna od temeljnih značajki novog društva, način redistribucije moći, jer lako uključuje veliki broj ljudi u političku akciju te se pomoću njega ostvaruje prijeko potreban osjećaj pripadnosti i identiteta (ibid.:68). Zasigurno je za takvo radikalno ispoljavanje nacionalizma dijelom zaslužna i politika prethodnog sustava koja je u većoj ili manjoj mjeri ograničavala izražavanje nacionalnog identiteta. Nacionalni identitet (uvjetno rečeno) se u komunizmu gradio na temeljima zajedničke prošlosti te je stvarao nove Sovjete i Jugoslavena, identitete koji su trebali prije svega stvoriti, ili bolje reći, dati alternativu nacionalnom identitetu te s jedne strane udovoljiti težnjama kolektiva za osjećajem pripadnosti, a s druge strane oslabiti izvorne nacionalne ideje. Ako je nacija skupina ljudi sa zajedničkim jezikom, poviješću i religijom, može se reći da se u Jugoslaviji stvaraju nove nacionalnosti. Ovom prilikom valja spomenuti pojam «pravljena nacija» Benedikta Andersona koji implicira konstrukcijski karakter nacija kao vremenski i kontekstualno vezanih oblika društvenog grupnog identiteta (vidi Kordić 2010:185). Može se reći da je proces pravljenja nacije uspio kada se kod znatnog broja ljudi u nekoj zajednici formira mišljenje da su oni nacija ili se ponaša kao da su je formirali, a može se reći da grupa posjeduje nacionalnu svijest ako vjeruje da je dijelom nacije (ibid.).

Ne ulazeći u problem stvara li nacija državu ili država naciju, uspjeh «stvaranja» Jugoslavena i Sovjeta bio je uspješan samo privremeno. Što se tiče Jugoslavije, zasigurno je na to utjecala i krvava dekonstrukcija jugoslavenskih ideja i ideologije. Argument tome je da su makedonska, crnogorska i bošnjačka/muslimanska nacija iznjedrene za vrijeme Jugoslavije, što je još jedan od pokazatelja da «nova narodnost» nije trebala odmah izbrisati postojeće nacije već ih je na svojevrsan način trebala obuhvatiti tvoreći novu cjelinu koja ne niječe dijelove od kojih se sastoji. Označiti socijalistički sustav ili njegovo naslijeđe kao glavni uzrok uspona nacionalizma ne bi bilo utemeljeno. Primjetno je kako i zapadne demokracije sve više daju vlast ili mandate

ekstremnim nacionalističkim skupinama jer desnica jača i u Europi; zadnjih godina sve je popularnija Marie Le Pen u Francuskoj te Geert Wilders u Nizozemskoj (Europa na udaru desničarskih populista, 2013).

U svim zemljama Istočnog bloka koje su bile multinacionalne događa se svojevrsni kopernikanski obrat; za razliku od prijašnjeg inzistiranja na ravnopravnosti i «bratstvu i jedinstvu» naroda, sada na vidjelo dolazi jaka nacionalna struja. Dok Hrvati koketiraju s razdobljem NDH, ostavštinom bana Jelačića, Mađari ponovno simbolički pokapaju Imru Nagya, a Latvijci iz naftalina vade svoje nacionalne pjesme (usp. Kenney 2007:23). U Srbiji se pojavljuju radovi koji ističu dugu opstojnost srpskog naroda, poput knjige Olge Lukačević «*Srbi...narod najstariji*» (Risteski 2011:73). Bugarska i makedonska stručna literatura naglašava distinkciju između vlastitog naroda i ostalih stanovnika Balkana pa Donski i Belčev u Makedoniji objavljuju radove koji makedonski identitet drže starim nekoliko tisuća godina, a u središtu zanimanja im je antički period te narod Hunza koji živi u podnožju Himalaje te vjeruje da su potomci Aleksandra Velikog (ibid.: 72-75). Usporedno sa građenjem novog nacionalnog identiteta događa se i istiskivanje nacionalnih obilježja koja su također prisutna u nacionalnom identitetu geografski susjednih nacija. Govoreći o tome, svakako se mora spomenuti i rušenje određenih objekata koji su simboli okupacije. U Ukrajini je slijedom intenzivnih rušenja kipova Lenjina, kao simbola sovjetske vlasti skovan i izraz «leninopad» koji označuje seriju demontaža i uništenja Lenjinovih kipova diljem Ukrajine, a rušenje Lenjinovih kipova počelo je netom prije raspada Sovjetskog saveza – 1990 godine (За рік в Україні демонтували 504 пам'ятники Леніну – Інститут національної пам'яті 2014). «Leninopad» je svoj vrhunac doživio 2014. godine kad su u godini dana srušena 504 Lenjinova kipa pa ih je na koncu u zemlji u kojoj ih je nekad bilo preko 5 tisuća krajem 2014. godine ostalo tek oko tisuću sedamsto (ibid.).

U cijeloj Istočnoj Europi je nakon sloma socijalizma prisutno uništavanje spomenika koji bi se mogli povezivati s prethodnim periodom pa je tako i u Hrvatskoj uklonjeno gotovo dvije trećine spomenika povezanih s Narodno oslobodilačkom borbom (Spomenici NOB-a – «neželjena baština» Hrvatske 2014). Pitanje spomenika vezanih uz NOB, Jugoslaviju te antifašizam u zadnje vrijeme postaje ipak promatrano i drugačijem kontekstu – 2012. godine organizirana je izložba «*Spomenici u tranziciji. Rušenje spomenika NOB-e u Hrvatskoj*» u Galeriji Nova (Matejčić 2012). Može se reći da je socijalističko iskustvo sve češće tema muzejskih izložbi, raznih tribina i umjetničkih projekata te se socijalistička baština počinje promatrati kroz diskurse kulturne baštine (Petrović 2013:31). Nepoćudni spomenici ostavljeni su u ropotarnici povijesti daleko od pogleda građana, ali cilj svih društava u pogledu mijenjanja naziva ulica i uklanjanja spomenika (nasilnim ili nenasilnim putem)

leži u želji da se ispriča drugačija povijest (usp. Matejčić 2012). Nakon devedesetih godina u Hrvatskoj primjetan je trend preimenovanja naziva ulica i trgova pa je tako samo u Zagrebu promijenjeno 474 naziva trgova i ulica u razdoblju od 1990. do 2007. godine, od čega većina otpada na period od 1990. do 1996. godine (Stanić 2009: 103-104). Većina promijenjenih naziva bila je vezana uz Narodno-oslobodilačku borbu i Jugoslaviju, a zamjenjuju ih nazivima osoba vezanih uz hrvatsku znanost, umjetnost, kulturu i religiju (ibid.: 105).

Kako se naziv ulice gotovo uvijek, a spomenik uvijek referira na prošlost, novim nazivom ulice ukazuje se na jednu drugu epohu povijesti po kojoj grad, društvo ili zemlja žele biti percipirani i prepoznati od gostiju, ali i od strane samih sebe. Izabiranjem ličnosti iz određenog perioda društvo ukazuje na individue koje žele da ga predstavljaju. Lenjin, Tito i Staljin nisu više ponos zemlje, sad su to heroji, umjetnici i književnici iz povijesnih razdoblja koji su u trenutnom javnom diskursu bili determinirajući za naciju. Kao primjer se može navesti izjava voditelja Nacionalnog arhiva u Sarajevu, Harisa Zaimovića koji kaže da su istu ulicu njegova baka, majka i on drugačije nazivali – baka je živjela u međuratnom periodu, majka u komunizmu, a on sad naziva ulicu po nazivu koji je dobila nakon 1991. (Cosmeanu). U hrvatskom javno medijskom diskursu kad se govori o promjeni naziva ulica najpoznatiji je primjer pitanja o imenu Trga Maršala Tita u Zagrebu. Mediji ne samo da pišu o suprotstavljenim stranama, već poneki postavljaju i ankete ne bi li došli do stava javnosti (vidi Penić et al., 2011). Pitanje spomenika podijelilo je i makedonsku javnost; naime zadnjih godina svjedoci smo intenzivnog postavljanja spomenika po glavnom makedonskom gradu koji uz sebe vežu neizbježne političke konotacije (Tahiri 2014). Iz svega navedenog, vidljivo je da sporovi oko spomeničke baštine nisu izoliran slučaj jedne države. Pitanje preimenovanja, neovisno o tome da li se radilo o trgu Josipa Broza ili Mile Budaka, Lenjina ili ukrajinskog nacionalista Stepana Bandere u sebi zapravo sadrže pitanje – tko bi trebao biti reprezentativan za državu i narod? Tko ili što simbolizira državu? Koje povijesno razdoblje služi na čast nama ili našim precima? Naziv ulice ili trga nije toliko važan koliko je važna poruka koja se šalje preimenovanjem. Svako preimenovanje koje je izvedeno s političkim predznakom uz sebe veže i snažnu društvenu simboliku i poruku. Hoće li, primjerice, ulica nositi Budakovo ili Nazorovo ime zasigurno nije pitanje književnog ukusa već u sebi sadrži i simboliku koja se veže za određenu osobu, događaj ili nešto treće.

5. EKONOMSKI KONTEKST

Ako uspoređujemo ekonomski kontekst zemalja Istočne Europe iz razdoblja kasnog socijalizma, lakše je naći razlike nego sličnosti, pa tako Albanija, Bugarska i Rumunjska polažu nade u strogu kontrolu planske privrede, baltičke zemlje pokušavaju pronaći održivi ekonomski model putem zadruga, a Jugoslavija, Poljska i Mađarska kombiniraju privatne i zadružne ekonomije sa središnjim planiranjem (vidi Kenney 2007:28). Hrvatska je, uz Sloveniju, tijekom socijalizma bila najrazvijenija država Istočnog bloka (Tomić Koludurović 2007:868). Početkom devedesetih postoji još uvijek nada srednjeg, trećeg puta koji bi bio kombinacija kapitalizma i komunizma pa se tako računa da bi se mogli kombinirati zadružni oblici i najbolje tekovine socijalizma s tržišnom ekonomijom (Kenney 2007:28). Međunarodni monetarni fond postaje savjetnik svih zemalja u procesu tranzicije i upravo njegov neuspjeh kvalitetnog rješavanja problema po principu nuđenja istog modela za sve zemlje pokazuje kako su sve države Istočnog bloka bile slučaj za sebe.

Pri transformaciji društva iz jednog ekonomskog sustava u drugi, ključnu ulogu je odigrala privatizacija, promjena sustava vlasništva koja se provodila na više načina te uključivala razne privatizacijske strategije i metode. Pod privatizacijskom strategijom se podrazumijevaju mjere koje povezanim postupcima privode kraju privatizacijski proces ekonomski, politički i vremenski (Kusić 2007:98), dok se pod privatizacijskom metodom ponajprije podrazumijeva besplatna razdioba ili prodaja vlasničkih prava, kao dva načina prijenosa imovine. Privatizacija se u Češkoj vršila pomoću vaučera na način da je više od tisuću velikih poduzeća stavljeno na dražbu, a građanima su podijeljeni vaučeri u vrijednosti od 1000 bodova koji mogu biti zamijenjeni za udio u poduzeću, ali pri registraciji svaki građanin je morao platiti 1000 CZK (cca. pola mjesečne plaće) (Stark 1998:91). U Češkoj je privatizacija metodom vaučera prvobitno hvaljena jer je bila relativno brzo provedena, no ona nije na odgovarajući način utjecala na priljev kapitala (usp. Kusić 2007:98). Što se tiče poljskog slučaja, komunističko-reformistička vlada Rakowskog stvorila je zakonske okvire koji su dopuštali pretvorbu poduzeća u državnom vlasništvu u druge vrste vlasništva (vidi Kiss 1993:11). U Poljskoj pri privatizaciji 400 poduzeća radnici pojedine tvrtke dobivaju 10% udjela dok ostali građani dobivaju darovnice za koje, za razliku od Češke, ne plaćaju registraciju, ali ih niti ne zamjenjuju direktno za udjele u poduzeću, već ih daju upravitelju koji će vaučere zamijeniti za dijelove transformirane tvrtke koju odabere (usp. Stark 1998:95). Mađarska je privatizaciju od 1990. provodila kroz AVÜ, državnu agenciju za imovinu i za razliku od Češke i Poljske vršila se na osnovi pojedinačnih odluka te se radilo o privatizaciji novcem, tj. prodajom (Kusić 2007:98).

Hrvatska je bila u povoljnijem položaju od većine postsocijalističkih zemalja, što zbog već otprije provedenih reformi, što zbog decentralizacije. Radničko samoupravljanje kao važan element socijalističkog sustava određivao je same radnike poduzeća kao «dioničare», bez definiranja vlasnika. Privatizacija se provodila putem radničkog otkupa i otkupa menadžmenta, a kao posljedica toga dolazi do koncentracije kontrole od «insidera» koji nisu bili zainteresirani za podjelu kontrole s inozemnim investitorima te su im nudili male poticaje za sudjelovanje u vlasništvu, a kao rezultat toga izostao je prema nekim teoretičarima, gospodarski rast (ibid.: 101). Nadalje, tzv. menadžerskim kreditima (kreditima s malo uloženih vlastitih sredstava) omogućavalo se preuzimanje većinskog vlasništva od pojedinaca koji nisu mogli ili htjeli u poduzeće unijeti dodatni kapital te je česta posljedica bila prodaja poduzeća u dijelovima (ibid.). U hrvatskom javno-medijskom diskursu upravo su takvi privatizacijski elementi postali prva asocijacije na to razdoblje. «Privatizacija» kao termin i danas budi negativne emocije kod većine hrvatskih građana, a te osjećaje potvrđuju i nalazi Državne revizije iz 2005. gdje stoji da je «...85% privatizacija obavljenih u postsocijalističkom razdoblju bilo obavljeno na nezakonit način» (Tomić-Koludurović, Petrić 2007:869).

Inflacija je bila zajednički problem svim novonastalim državama te sve novonastale zemlje uvode reforme ekonomske stabilizacije (Ostojić 2002:46). Prema podacima studije "*Taking Stock*" (ibid.: 47 prema Fischer, Sahay 2000:4) prije početka reformi stopa inflacije u Hrvatskoj iznosi 1903%, u Poljskoj 696%, u Češkoj 46%, Ukrajini 645%, Rusiji 218% itd. No, teško je u istoj studiji ne primijetiti datum početka provođenja reformi i stupanj inflacije 1999. godine, koji direktno dovodi u korelaciju već spomenutu brzinu reformi kao jednog od ključnih faktora za ekonomski uspjeh. Naime, primjećuje se da su države koje su ranije počele sa reformama, poput Bugarske (1991.), Češke (1991.), Slovenije (1992.), Estonije (1992.) bilježile generalno veće uspjehe u obuzdavanju inflacije 1999. godine od zemalja koje su reformu započele 1994. i 1995. godine, poput Ukrajine i Rusije. Tako primjerice potonje dvije zemlje 1999. imaju stopu inflacije od 23%, odnosno 36.5%, dok u istom razdoblju sve zemlje koje su započele reformu prije 1993. godine nemaju inflaciju veću od 14.2% (Poljska).² Nadalje, Ukrajina i Rusija upravo 1998. i 1999. godine bilježe najveći pad BDP-a, dok je u zemljama gdje je reforma brže započeta taj period daleko iza (ibid.: 45). Iz navedenog se može iščitati da je brzina provođenja reformi imala veliki utjecaj na svladavanje negativnog ekonomskog trenda jer Hrvatska najniži BDP bilježi 1993. godine sukladno sa započetim reformama, Češka 1992., Poljska 1991. itd. Ipak, iako je brzina reformi jamčila veći stupanj prilagodbe, ta sama prilagodba ipak ni u zemljama koje su rano započele sa stabilizacijom nije dala velike rezultate, već je samo ublažila pad gospodarstva. Naime, ako se kao polazišna točka

---

² Češka 2,6%, Bugarska – 0,1%, Slovenija 8,8%, Estonija 3,8%...

uzme BDP iz 1989. godine, sve zemlje u narednom desetljeću bilježe pad pa tako primjerice vrijednost realnog BDP-a za Hrvatsku 1997. iznosi 74%, za Češku 90%, Slovačku 94%, Estoniju 76%, Ukrajinu 37%, Bugarsku 63% itd. (Švob-Đokić 2000:101).

U javno-političkom diskursu socijalističkih zemalja krajem osamdesetih godina postoji opreka između kapitalizma i socijalizma pa se ovaj prvi doživljava kao moderan, dinamičan sistem, pun elana i individualizma, naspram socijalističke zaostalosti, krutosti te nemogućnosti kvalitetnog tržišnog odgovora na potrebe i želje građana. Generalno gledajući, društvo zemalja u tranziciji se među sobom dijeli na «dobitnike» i «gubitnike» te se posebna pažnja usmjerava na prvu skupinu i na analize načina na koji su elite došle na položaj (usp. Lazić 2011:123-124). Slične analize se primjenjuju i danas na tajkune koji su se obogatili u devedesetim godinama, a priče o porijeklu njihova bogatstva i dalje intrigiraju javnost pa su te teme i danas aktualne u novinarstvu). U Sovjetskom savezu se javlja pojam «oligarh» čija se percepcija približava pojmu «tajkun» u zemljama bivše Jugoslavije. Uporaba istog pojma na Zapadu obuhvaća bitno manje negativnih konotacija. U svim državama vidljiv je procjep koji se stvorio u društvu, u prvom redu između novih elita koje često potječu iz starog sistema te srednje klase. Rastuća diferencijacija društva počivala je na postojanju «novih bogataša», oligarha s jedne strane te ekonomskom zaostajanju srednje klase s druge strane do kojeg dolazi ponajprije zbog smanjivanja socijalnih, zdravstvenih i mirovinskih davanja (usp. Lazić 2011:131).

Razdoblje koje je nastupilo nakon pada Berlinskog zida bilo je turbulentno i na ekonomskom planu za sve zemlje Istočnog bloka. Iako je cilj svima bio što bezbolniji prelazak na novi tržišni sustav pitanje je koliko navedene države mogu biti zadovoljne provedbom ekonomskih reformi. Iako su se odlučile za različite modele privatizacije nacionalne imovine, može se zaključiti da savršenog puta nije bilo već je svaki model pokazivao nedostatke te zasigurno nije u potpunosti ispunio očekivanja i nade koja su u nj polagali ekonomski eksperti. Neuspjela, ili možda bolje reći nepravedna provedba privatizacije te neučinkovite reforme zasigurno su utjecala negativnu na polarizaciju društva u zemljama Istočne Europe u kojima se pojačava ekonomski jaz između viših i nižih slojeva društva dok srednja klasa postepeno kopni.

6. JEZIK

Vlastiti jezik počinje dominirati i služiti kao sredstvo propagande. U Hrvatskoj se javlja otpor prema srpskom jeziku koji dovodi do upotrebe često komičnih novotvorenica poput «dalekovidnice» i «zrakomlata» od kojih većina ipak ne uspijeva zaživjeti na dulje vrijeme. Upravo nacionalizam zahtijeva veću distinkciju ta dva, u najmanju ruku, slična jezika. Iako se možda kroatolozi ne bi složili, u Jugoslaviji nije vladao jezični unitarizam te se konstantno prešućuju činjenice da je Jugoslavija bila višejezična država (usp. Kordić 2010:286-287). Kao prilog tomu, navedimo da su mediji i školstvo bili u jezičnom pogledu izrazito demokratski: svaki građanin je mogao koristiti svoj jezik, u saveznoj skupštini su razni jezici bili dopušteni u pismenom i usmenom obliku, međudržavni ugovori su mogli biti sklapani na tri jezika (ibid.: 287), a novine, radio i televizija su koristili 16 jezika (usp. ibid. Prema Blum 2002:81).

Jezični purizam i preskriptivizam, kao neznanstveni pristup jeziku koji nasumično određuje što je ispravno, u novonastalim zemljama sa socijalističkim nasljeđem pokazuju te u svojoj biti desne političke projekte, kao bitne za tranzicijsku politiku (Kapović 2013:391-392). Odnos jezika i jezičnog purizma i nacionalizma vidljiv je i u nacističkoj Njemačkoj gdje je jezična politika bila glavni dio oblikovanja identiteta Reicha, a glavni cilj reforme je bilo uklanjanje stranih leksičkih posuđenica (Kordić 2010:11). Može se reći da je purizam popratna pojava nacionalizma.

U zemljama Sovjetskog saveza je korištenje vlastitog jezika ipak bilo otežano zbog vrlo ukorijenjene rusifikacije te se danas može govoriti o relativno neuspjeloj «nacionalizaciji» jezika u Bjelorusiji te samo djelomično uspješnoj u Ukrajini. U Ukrajini vlada svojevrsna «dvojezičnost». U zapadnom dijelu ukrajinski jezik obavlja sve funkcije, dok prema istoku jezična sredina postaje dvojezična, a na lijevoj obali Dnjepra prevladava ruski jezik (Fuderer 2011:3). Kao rezultat te jezične isprepletenosti i izražene rusifikacije razvio se hibridni ukrajinsko-ruski govorni oblik, tzv. «suržyk» (ibid.:12). „Suržyk“³ se u znanstvenom diskursu ponajprije promatra kao prijetnja ukrajinskom jeziku i njegovoj opstojnosti te kao njegov «niži», lingvistički manje vrijedan pandan. U Srbiji, Poljskoj, Sloveniji i Slovačkoj postoje Vijeća za jezičnu normu (Kovačec 2012). U Slovačkoj, koja je identificirala jezični problem na isti način kao i Ukrajina i Hrvatska, također ide u smjeru stvaranje «jezičnog identiteta», ali ponajprije preko obuzdavanja češkog jezika u medijima. Primjer toga je da se za češki jezik ne postavljaju podnaslovi na televizijskom programu u Slovačkoj, dok Česi slovačke serije i filmove uredno «titlaju» (Koiš 2007).

---

³ Sama riječ u ukrajinskom jeziku označava kruh ili brašno napravljeno od mješavine raznih zrna.

Utjecaj purizma i perskriptivizma raste usporedno s usponom nacionalizma jer im oni u jeziku omogućavaju kodificiranje prema političkim potrebama. Mate Kapović navodi:

«Autoriteti se «brinu» za jezik i «čuvaju ga» – od «nepravilnosti» (tj. U načelu od bilo čega što isti ti autoriteti procijene da je iz, uglavnom potpuno proizvoljnih razloga, «nepravilno»), od govornog jezika i dijalekata, od promjena (preskriptivisti su, kao konzervativci, izrazito neskloni promjenama), od stranih utjecaja i riječi (kod nas srbizama i anglizama)⁴ itd. Autoriteti su pak, prema takvom konzervativnom viđenju svijeta, potrebni jer jezik, jednako kao ni društvo ne može biti prepušten «anarhiji» i «ulici» i potreban je netko tko će propisivati što i kako. Kao što se konzervativni glasovi dižu protiv narušavanja i mijenjanja «tradicionalnih vrijednosti» i sl., isto se tako dižu i protiv «nepravilnih» riječi i oblika, «kvarenja jezika»...» (Kapović 2013:396)

Zanimljivo je usporediti viđenje situacije akademika Augusta Kovačeca koji drži da se jezične norme stvaraju za potrebe nacionalnog prostora te da bi kao takve one trebale biti u uporabi u medijima, školama, raznim ustanovama (usp. Kovačec 2012). Neosporna je činjenica da iza jezičnog purizma u pravilu stoje lingvisti. Postavlja se pitanje zašto nastupaju u službi politike, zašto na valu nacionalizma ili nacizma služe vlastodršcima u formiranju jezičnih normi? Odgovor možda leži u činjenici da u teškim vremenima za državu, kroz pitanje lingvistike mogu postati poznati u društvu, pa čak biti obilježeni kao predstavnici nacionalne avangarde (usp. Kordić 2010:377).

Iz svega navedenog vidljivo je da su u pitanju jezika u Hrvatskoj danas suprotstavljene dvije struje, ali ne toliko na lingvističkoj razini, već više na svjetonazorskoj i političkoj. Ipak, ne ulazeći u problem normiranja jezika, očigledno je da jačanjem nacionalizma i desnice jača i jezični purizam. Potreba za «vlastitim» jezikom vidljiva je i u novije vrijeme i u drugim jugoslavenskim republikama poput BiH (uvođenje suglasnika «h» ispred «k» u riječima poput «mehko») te u Crnoj Gori (meko «š» i «ž», koje postoji i u hrvatskom jeziku, primjerice u zbirnoj imenici «lišće», ali se omekšavanje ne obilježuje grafološki).

---

⁴ U Ukrajini od rusizama, u Slovačkoj od bohemizama...(op.a.)

7. MEDIJI, SPORT I KULTURA

Kako je tranzicija proces koji zahvaća sve segmente društva, u novonastalim zemljama mediji društvo transformiraju u masmedijsko te su njima posredovani svi važniji društveni odnosi (Kronja 2008:97). Kao i politički i ekonomski obrasci, tako se i mediji približavaju zapadnom modelu u smislu povećanja broja privatnih postaja, stvaranja medijskih koncerna, reklama te «kič programa» (ibid.:99). Na prvenstveno privatnim televizijama emitiraju se programi jednostavni za konzumiranje koje nije temeljeno na obrazovanju, a za prijem informacija koje se nude nisu potrebna prethodna saznanja. Kulturni program devedesetih je u službi ideologije te je na snazi u kulturi gotovo autoritarni način donošenja odluka, koji se dokida 2000. godine, osnivanjem kulturnih vijeća (Tomić-Koludurović, Petrić 2007:880).

Pojavom masovnih medija i vladajuća ideologija ima u rukama moćno oruđe širenja propagande. Pomoću tehnike masovnih medija u jugoslavenskim državama se mit o iskonskom postojanju nacije planski širi na način da se promovira ideja da dotična nacija odavno postoji, da se njena povijest može pratiti stoljećima unazad, da je u njoj bilo slavnih i junačkih trenutaka, a sve kako bi se dao podstrek današnjim pripadnicima te nacije (usp. Kordić 2010:223). Može se primijetiti da se upravo kroz film devedesetih godina afirmira vlastita nacija, negativizira «neprijateljska» te se obračunava sa socijalističkim nasljeđem. U državama bivše Jugoslavije televizija je pod strogom kontrolom vlasti, a elektronski mediji su podređeni ratnoj propagandi vlade, a širenju nacionalizma putem medija pogodovala je činjenica da su u SFRJ mediji bili necentralistički organizirani – svaka republika je imala vlastiti radio i televiziju (ibid.:357).

Zadnjih se godina, u skladu s promjenama u društvu, javlja kritičnije propitkivanje ratnog vremena, ali i razdoblja socijalizma te se prihvaća da stvari nisu crno-bijele kako su to filmovi devedesetih prikazivali. Film, po teoretičarima kulture koji se bave procesima pamćenja i traume, ima krucijalan utjecaj na modernu historiografsku svijest zbog njegove mogućnost transcendiranja povijesne stvarnosti (Jovanović 2013:309). Kao filmove koji se direktno bave povijesnim temama, važnim za suvremeni nacionalni identitet, izdvajamo «Četverored» Jakova Sedlara iz 1999., «Molitva za hetmana Mazepu» (svojevremeno najskuplji ukrajinski film (Україна побачить 'Молитву за гетьмана Мазепу' не раніше вересня :2002)) Jurija Illjenka iz 2001. godine, igranu seriju «Duga mračna noć» (2004.) Antuna Vrdoljaka, «Ničija zemlja» (2001.), bosanskohercegovačkog redatelja Denisa Tanovića. Nadalje, na popisu poznatih filmova koji promatraju današnje društvo kroz povijesnu prizmu su i ruski «Vozač za Veru» (2004.) Čuhrajeva,

«*Ognjem i mačem*» (1999.) Poljaka Jerzyja Hoffmanna. Navedeni filmovi upravo govoreći o prošlosti i propitkujući je, s pokušajem nametanja određenog stava javnosti, nastoje osnažiti i osjećaj pripadnosti određenom narodu, baveći se temama za koje drže da su bile određujuće u njihovoj povijesti. Iako većina gore navedenih filmova ne spada u povijesni žanr, u njima je u povijesti naroda određen period koji javno-politički diskurs percipira kao odlučujući. Takvih razdoblja ima više, a iz perspektiva država koje nisu imale prevlast u svojim federacijama, on se vidi ponajprije u trenutku pristupanja državnoj zajednici i pri istupanju iz nje.

Jasno je vidljiva i povezanost nacionalizma i sporta u ratnom i poratnom vremenu. Ukoliko pogledamo primjer bivših Jugoslavenskih država, može se zaključiti da razlozi popularnosti sporta svakako imaju sličnosti s nacionalizmom. Kao i po pitanju nacionalizma, i u sportskom suparništvu postoje dvije krajnosti «mi» i «oni», pozitivci za koje navijamo kad igraju protiv negativaca. Sportaši se shvaćaju kao odabrani od naroda, narodni predstavnici koji zastupanjem svoje nacije brane njenu čast i pronose svijetom njeno slavno ime. Prema istraživanjima (Kordić 2010:363 prema Bilig 1995:123) postoje očigledne paralele između sporta i ratovanja – sport se opisuje kao sredstvo sukoba među nacijama, pojačava se agresivnost, stereotipi, predodžbe o superiornosti i inferiornosti, a sportske stranice se često služe metaforama vezanim za oružje («opaliti», «pucati», «napasti»...)

8. RELIGIJA I NACIONALNI IDENTITET

Uz buđenje nacionalizma i razne crkve doživljavaju svoj preporod. Štoviše, može se reći da je u pojedinim zemljama, uključujući Hrvatsku, religija paket koji je dolazio skupa sa nacionalizmom. Razlog leži u činjenici što je u Hrvatskoj Crkva imala percipiranu ulogu zaštitnice kulturnih i nacionalnih interesa (Zrinščak 2013:309). Samim time je u javnom diskursu patriotizam uključivao, među ostalim, i pripadnost određenoj konfesiji. Mislimo da razlog leži i u tome što vjera može biti shvaćena kao i determinirajući element koji se za razliku od nacionalnosti ne može «dijeliti». Pod diobom, mislim prije svega na mogućnost «višestrukog opredjeljenja» kao primjerice u slučajevima osoba kojima su roditelji pripadnici dvaju različitih naroda. Pomoću vjerskog opredjeljenja pripadnost identitetu se nedvosmisleno deklarira jer za razliku od etničke pripadnosti spojevi poput «pravoslavnog katolika» nisu mogući. Nacija i vjera pojedincu koji je dio kolektiva nude osjećaj pripadnosti određenoj grupi, osjećaj sloge, zaštite i sigurnosti. Osvrnimo se i na Benedikta Andersona prema kojem su sve zajednice, pa tako i nacija, zamišljene ukoliko su veće od prvobitnih sela u kojima se svi poznaju (Anderson 1990:17). Termin zamišljena upućuje na činjenicu da pripadnici određene nacije, neovisno o njezinoj veličini, neće upoznati većinu njenih pripadnika, pa čak ni čuti o njima (ibid.: 18). Mišljenja smo da u spomenutom citatu možemo zamijeniti pojam nacija s pojmom konfesija kako bismo ukazali na slične temelje i oslonce koja ta dva pojma pružaju, iako naravno da među njima ne stoji znak jednakosti.

Kao plodno tlo za pakt nacionalnog i vjerskog naći će se zemlje u kojih je na snazi ili vjeruju da je na snazi:

«... (A) dugotrajna opresija ekspanzionističkih susjeda te otpor njihovoj dominaciji; (B) mogućnost interpretacije političkog i nacionalnog sukoba kao vjerskog...»
(Aleksandrowitz 1998:95)

Kako je hrvatsko društvo pretežito katoličko, za razliku od srpskog, pretežito pravoslavnog, religijske institucije i vođe su mogle ostvariti veću ulogu u cijelom sukobu, nego što bi to bio slučaj da su oba društva iste konfesije. Religija se pokazuje relevantnim činiteljem u pokušaju razlikovanja vlastite grupe od ostalih, što je upravo slučaj u Jugoslaviji. Katolicizam i pravoslavlje u kršćanstvu su ipak nudile veću mogućnost uspostavljanja veze između vjerskog i nacionalnog identiteta za razliku od protestantizma, u kojem je uloga «simboličkog» zanemariva, a upravo se pomoću simbola olakšava povezivanje religijskog i nacionalnog (usp. Ibid.: 95-96).

Nacionalizam, kao i ksenofobiju, možemo okarakterizirati kao strah od drugog. Postoji veza između etnocentrizma, šovinizma i osobne nesigurnosti te se može reći da nacionalizam ljudima bez izgrađene ličnosti daje identitet koji im manjka (usp. Kordić 2010:334-335). Njime pojedinac kompenzira svoj osjećaj slabosti, a uz nacionalizam slabo pristaju ljudi koji nisu skloni iracionalnim strahovima jer nacionalizam instrumentalizira strahove ljudi i predlaže jednostavna objašnjenja (ibid.: 335). Vidljivo je da su nacionalizam i religija dvije grane koje rastu iz istog stabla te su upravo zato i tako isprepletene u turbulentnim vremenima. I nacionalizam i religija daju odgovore na iracionalne strahove, pružaju utočište pojedincu. Ukoliko čovjeku treba Bog radi utjehe, radi osobnih frustracija i obećane nagrade u nadzemaljskom životu, možemo reći da pripadnost naciji utiče na potrebu za sigurnošću u društvu. Nacionalizam, kao i religija, dolazi u paketu s vjerom, ali ne s vjerom u nadnaravno biće već vjerom u kolektiv. Vjera nacionalista nadnaravna svojstva pripisuje mitskom biću – naciji, nacionalizam nema potporu u činjenicama (ibid.: 329).

I u Makedoniji i Srbiji, kao pravoslavnim zemljama, vidljiva je uloga Crkve po pitanju nacionalnog identiteta (vidi Zrinščak 1995:309). Neke zemlje poput Slovačke ipak su u nešto manjoj mjeri prihvatile religijske prakse čemu korijene treba tražiti i u prošlosti kad je Crkva odigrala izrazito negativnu ulogu u Slovačkoj za vrijeme Drugog svjetskog rata; kad ne samo da je podržavala režim (kao što je to bio slučaj u Hrvatskoj) već je i svećenik, Jozef Tiso bio na čelu Slovačke nezavisne države (Gemela 2009). Također, vezano za ranije navedenu opasku o protestantizmu, u slučaju Češke i Slovačke bi se moglo govoriti i o eventualnom utjecaju protestantskih susjeda, poput Njemačke. Ukoliko se usporede istraživanja iz 1997. i 2007. godine (usp. Baloban 2009:750 prema Tomka, Zulehner 2007:112) koja su obuhvaćale zemlje Srednje i Istočne Europe, vidljiv je u Hrvatskoj, Sloveniji, Mađarskoj i Češkoj pad povjerenja u Crkvu. S druge strane u Litvi, Ukrajini, Slovačkoj, Poljskoj i Rumunjskoj povjerenje građana u Crkvu je poraslo (ibid.).

Broj stanovništva opada u većini zemlja Istočne Europe, a taj trend nije zaobišao ni Hrvatsku. Jedan od glavnih razloga je nedostatak sredstava kojim bi se financiralo osmišljavanje i provođenje kvalitetne pronatalitetne politike (usp. Kenney 2007:149). Zbog negativne demografske situacije jača i važnost pronatalitetne politike, u koju se u Hrvatskoj u velikoj mjeri uključuje i Crkva koja osuđuje abortus u ime obitelji kao temeljne jedinice društva (usp. Verdery 1996:79). Crkva u Hrvatskoj vodi snažnu pronatalitetnu politiku pa primjerice don Ante Baković, shvaćajući pitanje nataliteta kao pitanje opstojnosti hrvatskog naroda, osniva udruge Hrvatski populacijski pokret te Jedno dijete više (Anto Baković – Svećenik, pisac, voditelj populacijskog pokreta). U

Ukrajini se broj stanovnika u protekle 24 godine smanjio za gotovo šest milijuna (Population (1990-2014), dok je Bugarska između 1992. i 2011. godine smanjila broj stanovnika za više od milijun (Population census - main results. 8). Kao iznimku se može navesti Poljsku u kojoj je prisutna tendencija porasta broja stanovnika (Structure of the Population by 2014).

Što se tiče Hrvatske zasigurno je negativan utjecaj na broj stanovnika imao i rat; uspoređujući popise stanovništva iz 1991. i 2011. godine jasno je vidljiva depopulacija (Popis stanovništva kućanstva i stanova 2011). Utjecaj rata na smanjenje broja stanovnika nije samo vidljiv po pitanju poginulih i nestalih, odnosno direktnih demografskih gubitaka. Rat je intenzivirao i druge trendove koji negativno utječu na demografiju, poput iseljavanja mladih usred nezaposlenosti, negativno socio-psihološko okruženje, loše ekonomsko stanje...(Wertheimer-Baletić 2005:98). Kada se uspoređuje popis iz 1991. godine s novijim popisom stanovništva, treba također napomenuti da se od 2001. godine primjenjuje i koncepcija prisutnog stanovništva pa se za razliku od prijašnjih popisa među stanovnike ne ubrajaju osobe koje su zaposlene u inozemstvu, odnosno imaju boravište duže od godine dana, osim u slučaju ako održavaju tijesnu gospodarsku i prometnu vezu s kućanstvom u Hrvatskoj (ibid.:100).

9. ZAKLJUČAK

Svaka država koja je do devedesetih godina prošlog stoljeća bila pod socijalističkim uređenjem kreće novim putem. Novi put, iako ima dodirne točke u svim državama ipak se razlikuje od slučaja do slučaja. I kako ni socijalizam nije funkcionirao na isti način u svim državama, tako ni period tranzicije i postsocijalističko vrijeme u pravilu nigdje nije istovjetno. Problemi i prepreke na koje nailaze bivše članice Istočnog bloka nisu univerzalni. Pojedine države snalaze su u novonastaloj situaciji bolje od drugih, no korijen toga treba tražiti i u socijalističkom periodu, a ne kao odlučujući faktor gledati mjere donesene nakon pada Berlinskog zida. Problemi poput galopirajućeg nacionalizma su prisutne u većini država Istočnog bloka. Uzroke istog ipak ne treba tražiti isključivo u prošlosti, već i u postsocijalističkom periodu gdje nezaposlenost, loša ekonomska situacija, priljev imigranata, neizvjesna budućnost te druge okolnosti također uzimaju svoj danak. Demografija koja je problem čitave Istočne Europe nije problem isključivo tog prostora već i mnogo bogatijih zapadnih zemalja. Vrlo je nezahvalno označiti razdoblje socijalizma kao jedinog krivca za današnje nedaće, pa držimo da će protokom vremena biti omogućeni bolji uvidi u postsocijalističko razdoblje. Zsigurno će se više govoriti i o beneficijama poput besplatnog zdravstvenog osiguranja i obrazovanja ukoliko se osvrnemo na trendove privatizacije istih. I dok će dio društva biti zadovoljniji uslugama novih privatnih ustanova, pitanje je kako će se to odraziti na manje imućan dio stanovništva, a ponajprije kakvog će to utjecaja imati na stvaranje predodžbe o socijalizmu ukoliko se taj trend nastavi. Nije nemoguće da će to biti jedan od stupova buduće još veće polarizacije društva. Ukoliko se referiramo na poglavlje koje se bavi spomeničkom baštinom, postavlja se pitanje hoće li se u budućnosti i na socijalizam sve više gledati kao na period koji nas treba predstavljati ili kojeg se treba gnušati. Zsigurno će se na tome i ubuduće zarađivati politički poeni, a upravo je i to pokazatelj da društvena rasprava o istom još ni približno nije završena.

Za očekivati je da će protekom vremena doći do sve veće diferencijacije država koje su baštinile socijalizam, sve većeg udaljavanja od izvora koji ih je nekad spajao kao saveznike ili «prijateljske narode». Predvidjeti smjer političkih i društvenih kretanja je izrazito otežano budući da prošlost nije jedina determinanta budućeg društvenog ustroja. Nova politička previranja i događaji na karti Europe i svijeta mogu stubokom promijeniti putanju kojom se pojedina zemlja trenutno kreće.

Može se reći da i dalje postoji željezna zavjesa, ali ona više ne dijeli Europu po sistemu uređenja već po pripadnosti Europskoj uniji i NATO paktu. Europska unija ipak tvori određenu

cjelinu sa svojim granicama koje omeđuju dojučerašnje susjede i opet svrstava Europu u jedan od dva tabora: Europsku uniju s jedne i Rusiju, Ukrajinu i Bjelorusiju s druge strane, uz Srbiju, Makedoniju i BiH kao države koje se nalazi na međi i koje pokazuju želju za pristupanje EU. Ostaje za vidjeti kako će se države bivšeg Istočnog bloka snaći u novim situacijama i vremenu te hoće li se i one, kao i njihovo društvo nakon pada socijalizma, podijeliti na gubitnike i dobitnike.

10. POPIS KORIŠTENE LITERATURE

ALEKSANDROWITZ, Darius, *Integracija, nacionalizam i religija*, Politička misao, Vol.35 No.4
Prosinac 1998., dostupno na: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=51240,
pristup 1.12.2013

ANDRESON, Benedict, *Nacija: zamišljena zajednica: razmatranja o porijeklu i širenju nacionalizma*, Školska knjiga, Zagreb, 1990

Anto Baković – Svećenik, pisac, voditelj populacijskog pokreta, Večernji list, dostupno na:
<http://www.vecernji.hr/biografije/don-anto-bakovic-124>, pristup 10.03.2015

BALOBAN, Josip, *Pozicija i uloga Crkve u Srednjoj i Istočnoj Europi 20 godina nakon urušavanja komunističkog sustava*, dostupno na:
http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=69858, pristup 23.11.2013

COSMEANU, Marius, *The Balkans Street-Renaming Obsession*, dostupno na:
<http://www.balkantravellers.com/en/read/article/1587>, pristup 17.04.2015

Europa na udaru desničarskih populista, Deutsche Welle, 2013, dostupno na:
<http://www.dw.de/europa-na-udaru-desnicarskih-populista/a-17222270>, pristup 25.10.2014

FUDERER, Tetyana, *Jezična situacija u Ukrajini: pogled izvana*, dostupno na:
http://bib.irb.hr/datoteka/524715.JEZICNA_SITUACIJA_U_UKRAJINI_POGLED_IZVANA.pdf,
pristup 3.12.2013

GEMELA, Roman, *Kresťan: Názor na prvý slovenský štát*, dostupno na:
<http://www.christ-net.sk/node/285>, pristup 20.01.2015

JOVANOVIĆ, Nebojša, *Kinematografija bunkera. O „crnim knjigama“ jugo-filma*, objavljeno u zborniku radova *Komparativni postsocijalizam: slavenska iskustva*, ur. KOLANOVIĆ, Maša, Zagrebačka slavistička škola, 2013, Zagreb

KAPOVIĆ, Mate, *Jezik i konzervativizam*, objavljeno u zborniku radova *Komparativni postsocijalizam: slavenska iskustva*, ur. KOLANOVIĆ, Maša, Zagrebačka slavistička škola, 2013, Zagreb

KENNEY, Padraic, *Breme slobode: Istočna Europa nakon 1989. godine*, Srednja Europa, Zagreb, 2007

KISS, Yudit, *Paradoksi privatizacije u Istočnoj i Srednjoj Europi*, Društvena istraživanja, Vol.2 No.1 (3) siječanj 1993., dostupno na:

http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=51929, pristup 02.02.2014

KOENEN, Georg, *Što je bio komunizam*, Durieux, Zagreb, 2011

KOIŠ, Juraj, *Na slovensku po slovensky alebo len v STV*, dostupno na: <http://sk.radiotv.cz/redakcni-komentare/na-slovensku-po-slovensky-alebo-len-v-stv/>, pristup 4.12.2013

KORDIĆ, Snježana, *Jezik i nacionalizam*, Durieux, Zagreb, 2010

KOVAČEC, Augustin, *Hrvatska danas – bez sustavne jezične politike*, dostupno na:

<http://www.matica.hr/kolo/374/Hrvatska%20danas%20%E2%80%93%20bez%20sustavne%20jezi%C4%8Dne%20politike/>, pristup 12.10.2014

KRONJA, Ivana, *Čovjek tranzicije u mas-medijskom društvu (slučaj Srbija)*, Filozofska istraživanja 109, god. 28 (2008) Sv. 1

KUSIĆ, Siniša, *Institucionalni i evolucijski aspekti privatizacije u Srednjoj i Istočnoj Europi*, Ekonomski pregled, Vol.58 No.1-2, Veljača 2007., dostupno na:

http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=14105, pristup 28.11.2013

KUSTURA, Irena, *Dokad školovanje za prosjek i burzu*, dostupno na:

<http://www.vecernji.hr/hrvatska/dokad-skolovanje-za-prosijek-i-burzu-801651>, pristup 15.11.2013

KUVAČIĆ, Ivan, *Kako se raspao boljševizam : deset eseja o problemima prijelaznog razdoblja*, Biblioteka Naprijed, 1997, Zagreb

LAZIĆ, Mladen, *Postsocijalistička transformacija i restratifikacija u Srbiji*, Politička misao, god. 48, br. 3, dostupno na: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=109975, pristup 15.5.2013

MATEJČIĆ, Barbara, *Miniranje sjećanja na NOB*, Pogledaj.to, dostupno na: <http://pogledaj.to/art/miniranje-sjecanja-na-nob/>, pristup 10.3.2015

Population census -main results. 2011, National Statistical Institut, dostupno na: http://www.nsi.bg/census2011/PDOCS2/Census2011final_en.pdf, pristup 03.09.2015

PETROVIĆ, Tanja, *Jugoslavenski socijalizam u muzeju*, objavljeno u zborniku radova *Komparativni postsocijalizam: slavenska iskustva*, ur. KOLANOVIĆ, Maša, Zagrebačka slavistička škola, 2013, Zagreb

OSTOJIĆ, Siniša, *Osvrt na iskustva privatizacije, pouka ili ne?*, Privredna izgradnja. XLV, 2002., dostupno na: <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0032-8979/2002/0032-89790201035O.pdf>, pristup. 29.11.2013

Popis stanovništva kućanstva i stanova 2011, Državni zavod za statistiku, 2013, dostupno na: http://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2012/SI-1469.pdf, pristup 05.09.2015

Population (1990-2014), State Statistics Committee of Ukraine, 2015, dostupno na: http://ukrstat.org/en/operativ/operativ2007/ds/nas_rik/nas_e/nas_rik_e.html, pristup 03.09.2015

RISTESKI, S., Ljupčo, *Himalajsko, a naše. Postsocijalistička saga o makedonskom kraljevstvu na Himalaji*, objavljeno u zborniku radova *Horror-porno-ennui: kulturne prakse postsocijalizma*, ur. PRICA, Ines, ŠKOKIĆ, Tea, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 2011

Spomenici NOB-a – «neželjena baština» Hrvatske, T-portal, 2014, dostupno na: <http://www.tportal.hr/vijesti/hrvatska/324310/Spomenici-NOB-a-nezeljena-bastina-Hrvatske.html>, pristup 25.09.2014

STANIĆ, Jelena, ŠAKAJA, Laura, SLAVUJ, Lana, *Preimenovanje zagrebačkih ulica i trgova, Migracijske i etničke teme*, Vol. 25 No.1-2, lipanj 2009, dostupno na: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=62860, pristup 12.06.2014

STARK, David, BRUST, Laszlo, *Postsocialist Pathways: Transforming Politics and Property in East Central Europe*, Cambridge University Press, 1998, Cambridge

Structure of the Population by 2014, Central Statistical Office of Poland, 2015, dostupno na: <http://stat.gov.pl/en/topics/population/population/structure-of-the-population-by-2014,7,1.html?pdf=1>, pristup 01.09.2015

ŠVOB-ĐOKIĆ, Nada, *Tranzicija i nove europske države*, Barbat, Zagreb, 2000

TAHIRI, Sefer, *Rat spomenika u Skopju*, dostupno na: <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/rat-spomenika-u-skoplju>, pristup 04.03.2015

TOMIĆ-KOLUDUROVIĆ, Inga, PETRIĆ, Mirko, *Hrvatsko društvo – prije i tijekom tranzicije*, Društvena istraživanja Zagreb, god. 16, 2007 Zagreb

Україна побачить 'Молитву за гетьмана Мазепу' не раніше вересня, Korrespondent, 2002, dostupno na: <http://ua.korrespondent.net/ukraine/comunity/238623-ukrayina-pobachit-molitvu-za-getmana-mazepu-ne-ranishe-veresnya>, pristup 5.12.2013

VERDERY, Katherine, *What was Socialism and What Comes Next?*, Princeton University Press, Princeton, 1996

WERTHEIMER-BALETIĆ, Alica, *Demografija Hrvatske-aktualni demografski podaci*, Diacovensia, Vol.13 No.1 Lipanj 2005, dostupno na http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=62935 , pristup 03.03.2015

За рік в Україні демонтували 504 пам'ятники Леніну – Інститут національної пам'яті, Radio Svoboda, 2014, dostupno na: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/26732011.html>, pristup 20.11.2014

ZRINŠČAK, Siniša, *Religija, Crkva i treći sektor u Srednjoj i Istočnoj Europi*, Revija za socijalnu politiku, Vol.2 No.4 Travanj 1995. dostupno na: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=46909, pristup 7.12.2013

ŽITKO, Mislav, *Autonomija, konverzija i status quo. Prema morfologiji akademskog polja*, objavljeno u zborniku radova *Horror-porno-ennui: kulturne prakse postsocijalizma*, ur. PRICA, Ines, ŠKOKIĆ, Tea, Institut za etnologiju i folkloristiku, 2011, Zagreb

11. SAŽETAK

USPOREDBA KULTURNIH I DRUŠTVENIH KRETANJA U «POSTSOCIJALIZMU» U HRVATSKOJ I ZEMLJAMA BIVŠEG ISTOČNOG BLOKA

U radu su prikazane promjene u Hrvatskoj te zemljama bivšeg Istočnog bloka na političkom, kulturnom, ekonomskom i društvenom planu koje su nastupile nakon pada Berlinskog zida, odnosno u razdoblju koje se označuje kao «postsocijalizam». Uz pomoć prvenstveno stručne literature provedena je komparacija promjena kroz više zemalja ne bi li se uočile sličnosti i razlike kao i obrasci njihova nastajanja. Uočljivo je da u svim promatranim državama postoji mnogo dodirnih točaka u njihovom putu, no također je zamjetljivo da svaka ima svoje specifičnosti i posebnosti pa ih se nikako ne može promatrati kao jednu homogenu masu. U radu je također ukazano na probleme s kojim bi se navedena društva mogla u budućnosti suočavati poput pitanja ulaska u EU, depopulacije, nestajanja srednje klase.

KLJUČNE RIJEČI:

Postsocijalizam, Istočna Europa, tranzicija, Postsocialism, Eastern Europe, Post-Socialism